

kozni, ha valaki ilyenén módon azonosít engem a modern férfiról szóló könyvem⁴ alapján. E könyvben én is relacionálisan vizsgálódtam, amikor a feminítások és a különböző korszakban érvényesülő, egymásra reflektáló maszkulin beállítódás-típusok dinamikáját próbáltam tanulmányozni. Van például olyan PhD hallgatóm, aki az irodalmi tárgykonstrukció egy bizonyos férfi-aspektusának gender-jellegű vizsgálatával foglalkozik. Tehát, hogy egy ilyen típusú tárgyat konstruál egy fiatal irodalom-történész, és hogy fővállaltan férfikutatóként definiálja önmagát, ez már azt jelzi, hogy van egy új generáció, amelyik megpróbál ebben az irányban alkotni. Vannak olyan fiatal kutatók is, akik gender-vonatkozású vizsgálataikban nem elsősorban a genderre irányuló kérdésekből indulnak ki, ám az ő pozíciójuk azért érdekes, mert arra mutat rá, hogy hogyan lehet a gender kérdéskör kapcsán előtérbe kerülő fogalmakat univerzálisan, más kontextusokban, más paradigmákban vizsgálni. Erre is példát mutatnak kiváló PhD-hallgatók Magyarországon, továbbá láthatjuk a társadalomtörténet-írásban is a nemi szempontok jelenlétét. És itt nem csupán a tárgyválasztásba mehettünk volna bele, hanem a módszertanba és a paradigma-kötődés vizsgálatába is. Az mindenesetre jól látható, hogy a gender studies hogyan termékenyíti meg a környező modern vagy nem modern keretekben szerveződött tudományos értelmezési módokat.

Susan Zimmermannal, a Közép-Európai Egyetem gender studies és történelem szakán oktató tanárával a társadalmi nemek tudományának⁵ hazai és közép-kelet-európai intézményesüléséről, akadémiai pozíciójáról és a bolognai folyamattal jelentkező lehetőségekről és kihívásokról beszélgettünk.

Educatio: Az Eszméletben megjelent tanulmányodban⁶ a gender studies közép-kelet-európai intézményesülését három szakaszra osztod. Melyek ezek?

Susan Zimmerman: Az első szakasz körülbelül a 90-es évek közepéig tartott. Közép-Kelet-Európa több országában alakult ekkor egyetemi és egyetemen kívül szervezett csoportok, illetve oktató- és kutatóközpontok. Ezek leginkább elkötelezett kutatók és aktivisták egyéni kezdeményezéseinek eredményeképpen jöttek létre. E kezdeményezések szorosan összefüggtek a demokratizálódás kérdéskörével: a „gender”-t néhányan a mélyreható, a „reálisan létező” polgári demokrácián túlmutató emancipatorikus igénnyel azonosították, mások pedig az úgynevezett polgári átalakulással, azaz a rendszerváltás reális folyamatával kapcsolták össze. A második szakasz a 90-es évek második felére tehető. A gender studies meghonosítására és helyének kijelölésére irányuló lépések a felsőoktatásban ebben az időszakban két szinten is zajlottak. Egyfelől egy párhuzamos szektor megjelenésének lehettünk tanúi: a nemzetközi – sokszor amerikai-angolszász hátterű – magán-finanszírozású egyetemek hálózatának, melynek akkor – a gender tudományok intézményesítése szempontjából – fontos intézménye a Közép-Európai Egyetem (CEU) volt. Ezeken az egyetemeken létrejöttek önálló *gender studies* programok. A gender studies támogatása ebben a szektorban politikai célkitűzésekhez fűződött: a társadalmi nemek tudományá-

4 Hadas Miklós (2003) *A modern férfi születése*. Budapest, Helikon.

5 A „társadalmi nemek tudománya” használatos, de nem igazán meghonosodott fordítása a „gender studies”-nak. Az interjúban a kérdező és az interjúalany is mindkét fogalmat, sőt a „gender tudományok”-at is használja, szinonimákként.

6 Susan Zimmermann (2007) „A társadalmi nemek tudománya Kelet-Közép-Európa és a posztsovjet térség felsőoktatásában. Aszimmetrikus politikák és helyi-nemzetközi konstelláció”. In: *Eszmélet*, No. 73. 2007. tavasz. 25–58. o.



ban az egyik szimbolikus eszközt látták annak, hogy az oktatáspolitikát az (angolszász-típusú) liberális-kapitalista piacgazdaságok szabványához igazítsák, mutatója a politikai hegemoniára törő transznacionális érdekpolitikának. Azzal, hogy valamely felsőoktatási intézmény, tanszék, kutató sikraszállt a *gender studies* intézményesítése mellett, egyben azt is deklarálta, hogy a kulturális értékekért és szimbolikus hovatartozásért folyó harcban a fenntartás nélküli nyugatosítás ideológiája mellett foglal állást.

Ezzel egyidőben az állami felsőoktatás színterén is megjelent a *gender studies*. Egyfelől egyre több, egyéni oktatók által, egymástól függetlenül tartott kurzus indult, másfelől állami egyetemek berkeiben vagy azokon kívül, gyakran civil szervezetekkel együttműködve illetve azok kezdeményezésében, időnként a helyi Nyílt Társadalom Intézet támogatásával interdiszciplináris előadássorozatok és kutatócsoportok szerveződtek. Ez jelentős változás volt, ám önálló, diplomát adó gender programok nem jelentek meg a térség állami egyetemein sem az alap-, sem a posztgraduális képzésben.

Az ezredfordulóval érkezett el az intézményesülés harmadik szakasza. Ezt a korszakot a bolognai folyamat és a térség felsőoktatásának „EU-sítása” határozza meg. Ezek a folyamatok a korábbi hegemoniális konstellációk eltolódását eredményezték; a felsőoktatási döntéshozatalban döntően az EU-s szintű közpolitikák váltak meghatározóvá. „Csomagként” érkezett a csatlakozni kívánó országokba három olyan alapelvárás, amely a régebbi EU-tagországokban hosszabb történelmi folyamat során alakult ki: a felsőoktatás verseny-orientált és „EU-sító” átalakítása, a demokrácia és a piacgazdaság elválaszthatatlanságának elfogadása; valamint a gender-kérdés mint egyenjogúsági, esélyegyenlőségi kérdés politikai jogosultságának elfogadása, ami megalapozta a *gender studies* legitimitását is. Ezáltal a társadalmi nemek tudománya elveszítette a szűken értelmezett korábbi szimbolikus nyugatosítás/demokrácia-jelölő szerepét, miközben maga a *gender studies* sokhelyütt alávetődött egy szükítő, „mainstreamed” definíciójának és értelmezésének. A felsőoktatás „EU-sítása” azt is jelentette, hogy erőteljesen beleavatkoztak az öröklött struktúrákba, és e nyitási folyamaton keresztül tágultak – egyelőre – a *gender studies* intézményesülésének lehetőségei.

E: Mi a Közép-Európai Egyetem szerepe magyar gender-oktatásban?

S. Z.: A Közép-Európai Egyetem története is szakaszokra bontható. A 90-es években a CEU profilja az angolszász mintára épülő nemzetközi graduális (MA, PhD) képzés volt. Az angolszász egyetemi képzés rendszere intézményileg sokkal rugalmasabb, mint a magyar és a kontinentális európai állami fenntartású egyetemi rendszer. Ez (is) nagyban megkönnyítette a CEU-n a *gender studies* intézményesítését. Akkoriban a CEU intézményi szempontból „különcnek” számított a magyar felsőoktatásban. Ma ez már máshogy van. A CEU magyar egyetem lett – méghozzá elsősorban azért, mert európai egyetem akar lenni. Eközben Magyarország felsőoktatása az uniós csatlakozás nyomán és a Bolognai Egyezmény aláírásával szintén az EU-hoz igazodik. A hagyományos egyetemi intézményi rendszer „megnyitását” akár olyan történelmi pillanatnak is nevezhetjük, amely sok lehetőséget rejt magában. A napokban kaptuk meg a szakindítási engedélyt a bolognai elveknek megfelelő, teljesen új, kétéves *gender studies* MA (mester) képzésre a Magyar Akkreditációs Bizottságtól. Ez már annak a tágabb folyamatnak a része, hogy az Európai Unióban, és azon belül Magyarországon is egész sor különböző szintű bolognai típusú gender képzés alakul ki: főleg MA mesterszakok és szakirányok, de akár BA alapszak(irány)ok és PhD szak(irány)ok is. A CEU-n továbbra is több külföldi hallgató lesz, mint magyar, de várhatóan a magyar egyetemeken is nőni fog a külföldiek száma. A CEU

kétéves MA mesterszak-létesítési kérelmét az ELTE-vel és a Corvinus Egyetemmel közös konzorciumban adta be.

E: Ezzel megszűnik a Közép-Európai Egyetemen az egyéves gender studies mesterképzés?

S. Z.: Nem szűnik meg, mert igény van rá. A diákok egy része továbbra is a világ olyan részeiből (pl. a poszt-szovjet térség egyes régióiból, de különféle déli országokból is) érkezik a CEU-ra, ahol négyéves szakokon tanultak. Ezekre épül rá az 1 éves mesterképzés, egyelőre amerikai akkreditációval. Hamarosan el fogjuk indítani a már működő gender doktori program magyar akkreditációját is.

E: Hogyan írnád le az európai felsőoktatási térség kialakításának főbb tendenciáit?

S. Z.: Mindenhol folyik a felsőoktatás átalakítása, többek között az átjárhatóság és átláthatóság megteremtésének jelszavaira hivatkozva. Ugyanakkor az állam ill. az állami bürokrácia sok helyütt tart attól, hogy elveszíti a felsőoktatás fölött gyakorolt ellenőrzést. Ezért – és ez Magyarországon különösen jól megfigyelhető – változatos eszközöket próbálnak bevetni a célból, hogy a nemzeti szintű akkreditációs szervek erőteljes kontrollnak vethessék alá az EU-sítási folyamat gyakorlatba való áttelepítését az egyetemeken. Részletekbe menő rendeletek sokaságával próbálják egyszerre megtartani a kecskét és a káposztát is: azaz egyszerre jó irányba fejleszteni a – rossz vagy jó – nemzeti felsőoktatási hagyományokat, és egyúttal megfelelni az EU-s követelményeknek is. Ez megnehezíti az egyetemek, az oktatók és a hallgatók életét: sokszor kiderül, a kecskének és a káposztának is a rossz tulajdonságait tartottuk meg. Magyarországon például az EU-sítási folyamatba próbálják beépíteni az olyan problematikus helyi hagyományok visszaszorítását, mint amilyen az akadémiai több-munkahelyűség és több-funkciójúság. Ám ennek egyelőre az az eredménye, hogy egyre csak burjánzanak a bürokratikus rendelkezések, miközben a „papírforma” és a valóság között egyre növekszik a szakadék. Ugyanakkor megjelentek az első jelei annak is, hogy ezt a folyamatot – legalábbis egyes területeken – megpróbálják megállítani, azaz a túlbürokratizálást visszaszorítani. Ilyen például a közös európai képzések (European Joint Degree-k) nemzeti-szintű akkreditációjának területe, melyeket, noha még mindig erős bürokratikus megkötések mellett, de már az egyes egyetemekre bízták.

E: Mik ezek a közös európai képzések?

S. Z.: Ezzel kapcsolatban jó példának tartom a GEMMA és a MATILDA közös európai mesterképzési programokat, amelyekben a Közép-Európai Egyetemen a gender tanszék ill. a történelem tanszék és a középkorászok is részt vesznek. Ezeknek egyfelől kimondottan üdítő hatásuk van, ugyanis láthatóvá válik, hogy a különböző országok egyetemlein, ahol közösen hoznak létre és bonyolítanak le egy-egy ilyen közös európai képzést, mi zajlik egy-egy kurzuson, programban, mik a felvételi és vizsgarendszerek követelményei, stb. Az egyes partner-egyetemek autonómiája megmarad, de a tanítási és akadémiai „szabadságnak” álcázott több száz éves „anything goes” hagyomány mozgásteret beszűkül. Össze kell hangolni, és ezzel nyilvánosabbá kell tenni a kurzusok tantervét és tartalmát, és így a diákok sokkal jobban össze tudják hasonlítani a képzések minőségét. Másfelől ennek a folyamatnak van egy igen problematikus oldala is. Ez elsősorban a standardizációs tendenciák kapcsán jelenik meg. A közös európai képzési programok kidolgozási folyamatában meg kell találni a programban résztvevő egyetemek kurzusai, tantervei között a legkisebb közös nevezőt. Elvben, persze, ez még nem kell, hogy automatikusan befolyásolja az egyes kurzusok valós tartalmát, én mégis attól tartok, hogy ilyen körülmények között egyre nehezebb lesz a sokszínűséget, a gender studies mainstream-en kívüliségét



főntartani, netán továbbfejleszteni. Könnyen lehet, hogy a felsőoktatás átláthatósága az elszürküléssel párosul.

E: A Közép-Európai Egyetemen belül milyen a hozzáállás a gender studies-hoz?

S. Z.: Korábban sok helyütt egyfajta „negatív tolerancia” volt érzékelhető. Nem volt tartalmi érdeklődés, sőt, érzékelhetően voltak előítéletek is, mind a más szakokra járó hallgatók, mind az oktatók részéről, de eközben „nem illett” a *gender studies* ellen nyíltan és átfogó érvrendszer alapján felszólalni. Az utóbbi időkben mintha érzékelhető lenne egyfajta javulás, ami szerintem annak köszönhető, hogy az oktatók új generációja jelent meg. Hogy egész pontos legyenek: bár az új oktatói generáció tagjai már másképp gondolkodnak a *gender studies*-ről, aktívan csak ritkán építik be a gender-szemponturnak megközelítést a saját kurzusaikba, így ez a szempont általában továbbra is szinte teljesen hiányzik a különböző tanszékeken. A diákok körében viszont kevésbé látok váltást. Eddig minden tanévben voltak „gender-ellenes” kirohanások – de kopogjuk le, hogy az idén már nem lesznek.

E: A két éves mesterszak olyan lesz, mint az egy éves, csak gazdagabb tananyaggal?

S. Z.: Nem. Az új szakunk formálisan két szakirányt foglal magába. Lesz egy elméleti szakirány, ami inkább hasonlít a mostani egy éves képzésünkre, illetve lesz egy ún. „esélyegyenlőségi szakértői” szakirány. Mivel sok hallgatónk van, aki aktivistaként részt vesz gender-ügyekkel foglalkozó szervezetek, mozgalmak munkájában, illetve olyan területeken dolgozik vagy szeretne dolgozni, ahol a nemek esélyegyenlőségével kapcsolatos közpolitikai munka folyik, úgy gondoltuk, hasznos lenne, ha kialakítanánk egy olyan programot, ahol felkészítést kínálunk a legtágabb értelemben vett közpolitika-formálás szakterületére. Fontosnak tartjuk, hogy a tőlünk kikerülő, esélyegyenlőségi szakértőként, kormányzati vagy civil szervezeteknél elhelyezkedő hallgatóink reflektáltan, megalapozott elméleti tudással, kritikai megközelítéssel végezzék a munkájukat. A képzésnek lesz egy olyan része, amikor a hallgatók szervezeteknél szereznek gyakorlati ismereteket – a NANE-től az UNIFEM-ig sokféle szervezet közül lehet majd választani.

E: A tanulmányodban azt írod, hogy a gender studies intézményesülésének különböző szakaszaiban az aktuális hegemoniális konstellációkkal való azonosulás, illetve a gender pozíciója az adott politikai erőterben kevés teret hagyott a gender szemlélet kritikai alkalmazására. A CEU Gender Studies tanszéke, illetve az oktatók most hogyan pozícionálják magukat ezekben a diskurzusokban?

S. Z.: Erre így, általánosságban és a kollégáim helyett nem tudok válaszolni. De úgy gondolom, hogy rajtam kívül is vannak, akik ezzel a konstellációval tisztában vannak, és próbálják a mindeközben viszonylag tág intézményesülési dinamikák adta lehetőséget egy nagyon is kritikusan gondolkodó és értelmező *gender studies* kiépítése és továbbfejlesztése számára használni, hasznosítani. Vagy mondjuk úgy: nagyon merem remélni, hogy ez így van.

E: A magyarországi egyetemi és tudományos közegben a gender studies megítélésével és alkalmazásával kapcsolatban véleményem szerint igen elterjedt az az attitűd, amit a tanulmányodban „szenvtelen toleranciának és folytatólagos semmibe vételnek” neveztl, bár kétségtelen, hogy az utóbbi években javulás figyelhető meg e tekintetben. De hol tartunk a társadalmi nemek tudományának intézményesülési folyamatában?

S. Z.: Magyarországon is, és nemzetközi szinten, az intézményesítésben túl vagyunk már az „első fázison”. A *gender studies* művelése ma már sehol nem számít „forradalmi” tetteknek, és más diszciplínákba, képzésekbe is lassan beszivárog, megjelenik a gender szempont. A gender megtalálta már az utat és helyét a felsőoktatásban – az persze intézményenként

változó, hogy milyen szinten. Kétkedem abban, hogy ugrásszerűen tudna ezután fejlődni. Sőt, ahol a felsőoktatás piacosítása előrehaladottabb, ott a visszafejlesztésre is van már példa; Nagy-Britannia egyes egyetemén ez történik. Ahol például magas tandíjat kell fizetni, ott az emberek inkább piacépesebb szakterületeket „választanak”. Mivel a felsőoktatás piaccá válása általános tendencia, vigyáznunk kell, hogy a *gender studies* jelenléte ne csökkenjen az alá a szint alá, amit eddig elértünk. A *gender studies* tartalmilag is a „normalizálódás” felé halad. Nem vesztette el radikális intellektuális potenciálját, de művelői közül sokan nem igazán, vagy nem elsősorban ebben gondolkodnak. Nem mindenki, aki *gender studies*-zal foglalkozik, érdekelt a gyökeres társadalmi átalakulásban.

Ebben a konstellációban rendkívül fontos, hogy alaposan átgondolt, jól konceptualizált kutatások folyjanak, és nekünk ezeket a jó minőségű, magas színvonalú *gender* kutatásokat kell támogatnunk. Ez az oktatásirányításban is stratégiai cél kellene, hogy legyen. Noha nap mint nap merülnek fel új, izgalmas témák, Közép-Kelet-Európában mégis hiány van a jó minőségű *gender* kutatásokban. Összefoglalva, a fejlődési tendenciákról azt gondolom, hogy egyfelől körül kell bástyázni az intézményesítés eddig elért eredményeit, másfelől pedig, ahol van rá mód, tovább kell dolgozni az intézményesítés bővítésén. És eközben dolgozni kell a szakmát magas színvonalon művelő, társadalomkritikus kutatók-oktatók új generációjának „kitermelésén” is.

Iványi Gáborral, a Wesley János Lelkészképző Főiskola rektorával beszélgettünk a hajléktalan nők és férfiak sorsa, problémái közötti különbségekről, az életükben megjelenő hagyományos nemi szerepekről, valamint a szociális szakma felkészültségéről a speciális női és férfi problémákkal kapcsolatban.

Educatio: Vannak-e tipikusnak mondható női és férfi életutak a hajléktalanná válásban?

Iványi Gábor: Mindenképpen érdemes megjegyezni, hogy sokkal kevesebb nő lesz hajléktalan, mint férfi, és ez önmagában sugall valamit. Hiszen nem arról van szó, hogy több lenne a férfi, mint a nő. Lehet ennek egyik oka az, hogy a hajléktalanság nem elsősorban az anyagi lehetőségekben, hanem sokkal inkább a kapcsolatépítésben, -megtartásban való deficitből indul ki. Tehát a férfi hajléktalanság túltengése, vagy nagyobb száma arra enged következtetni, hogy a férfiaknak nagyobb problémájuk van a kapcsolatok megőrzése, fenntartása, önmaguk elfogadtatása, kompromisszumok megkötése – tehát minden, ami a közösségben fontos – terén. A nők alkalmazkodóbbak, tovább „hasznosak”, mint a férfiak, tovább karban tudják tartani magukat. Gyakran megfigyelem hajléktalanok között, hogy a nők még sorban állás közben is kicsit igyekeznek adni a külsőre. A férfiak néhány nap, egy hét alatt teljesen le tudnak romolni. Tehát ha nincs valaki, aki számon kéri rajtuk az ápolatlanságukat, akkor nem törődnek annyira vele. A nők ebből a szempontból tovább csoportképesek, hogy úgy mondjam: kapcsolatképesek, mint a férfiak.

A férfiaknál a hajléktalanná válás egyik oka régen a válás volt. Ma ez nem az első szempont. A válásnál a magyar gyakorlat szerint alapvetően inkább a nők kapták a gyereket, és ezzel együtt a lakást. Azt is vizsgáltuk egy időben, hogy az újraházasodási kedv milyen. A férfiaknál nagyon alacsony, tehát eléggé elmegy a kedvük. Valószínű, hogy a kudarcot nem tudják feldolgozni, tehát azt, hogy valaki szemében ők vesztesek maradtak, nem tudták megállni a helyüket. Nagyon sok ilyen probléma volt, hogy például egy munkanélkülivé vált családfenntartó egy darabig járkált a munkaközvetítő irodába. Ott hon nyilván nehezen tudta azt kommunikálni, hogy hiába megy el, nem kap megfelelő munkát. És akkor a „miért nincs munkád, másnak bezzeg van” zsörtölődést nehezen tud-